

Gazdálkodás

Szilaj- és kezesállattartás

A XVIII. században a vidék lakosságának fő foglalkozása az állattartás volt. A török pusztítás után keletkezett hatalmas puszták legelőkké váltak.

A XVIII. század második felétől a polgári közigazgatás bevezetésével és megszilárdulásával (amit Zentának az 1751-ben nyert mezővárosi jogállás biztosított) a gazdaság is fejlődésnek indult. A földművelés a kezdeti években még jelentéktelen, így Zenta község nádasai, rétjei, pusztái (Tornyos és Likas), valamint 10 000 lánynyi legelője főként az állattenyésztésnek kedvezett.¹ Ha a tavaszi áradás elmaradt, vagy nem volt elegendő legelő, nem termett elég réti széna. Ilyenkor nyáron át szeptemberig tilalmazták a *nád- és gyékényvágást*, s akkor takarmánynak vágták le.

Az állattenyésztés formája az 1760-as évekig nagyjából normád. A ridegállattartásból és a legeltetésből származó jövedelem

fele részben a városé, fele részben a kamaráé volt.

A végeláthatatlannak tetsző legelőkön, járásokon ezrével legelt a szilaj marha, ménesekben a ló, nyájszámra a juh. Az állatok kora tavasztól késő őszig a legelőn tartották, s csak a szárnyék nyújtott védelmet az időjárás viszontagságai ellen. Ősszel teletetű szállásokra hajtottak.

A szántóföldeket két nyomásban művelték, felét szántották, felét pihentették évente váltakozva, és csak a saját szükségletükre természetettek gabonát. A *II. József császár rendeletére készített katonai felvétel térképszelvényei* 1783-ban szemléletesen tüntetik fel a legelők és a szántóföldek arányát és a szállások elhelyezkedését.

Kiállításunkon a szilajállattartás néhány jellemző tárgyi emléke látható. A jószág őrzésének és egyben tartásának fontos eszközei voltak a *karikások*, a *kolompok*, a *csengők*. A gyakori ló-

¹ Valkay Zoltán: Zenta építésze. Újvidék–Zenta, 2002, 92-93.

tolvajlások megakadályozására alkalmazták a *béklyókat*. Az eltulajdonított állat felismerését megkönnyítette a *bélyegzővassal* rá-sütött jel vagy monogram.

Különösen szép kiállítási tárgy a külön vitrinben látható faragott, vésett díszítésű *fanyereg*, amely a tiszafüredi nyereg-gel állítható párhuzamba.

A juhászat nagyon jelentős volt a Tisza vidékén. Két helyen volt nagyobb összefüggő legelő: a kanizsai (magyarkanizsai) járáson és Észak-Bánát szikesein. A Tisza

mente községeiben a juhok száma még a XIX. század végén is 2000-3000 darab körül mozgott. Az óbecsei járásban a XX. század elején a juhállomány száma meghaladta a hatezret.

A juhtenyésztés virágzása idején egyenként 600-800 darabot számláló közös nyájakat legeltettek a járásokon. A régi szilajtartás emlékét idézi a szöges *kutyanyakörv*, amit a farkasokkal is szembeszálló komondorok nyakára helyeztek védelméül. A múlt század elejétől terjedt el a

ma már jellegzetesnek tartott *juhász-kampó*, a gamó, amellyel a birkát kifogták a nyájból. A juhászság apáról fiúra öröklődött. A XIX–XX. század fordulójától már csak 100-300 darabból álló falkákat tartanak egy-egy juhász és egy-két puli őrizete alatt.

A falkákat régebben már Mátyás-napkor (február 24-én), illetve legkésőbb Szent György-napig (április 24-ig) kihajtották, és az első téli havazásig az álláson tartották. Ezután húzódtak a telelőbe, de ott is csak a három-

Nádkunyhó a rideg- és félszilaj-állattartás tárgyi kelleivel. Kiállításrészlet.

Fotó: Gergely József, 2003.

ágú szárnyékban talált enyhelyet a jószág, a juhász pedig a *nád-kunyhóban*.

Öreg pásztoraink is már a félszilaj állattartást alkalmazták. A XX. században tértek át az istállózó vagy kezes állattartásra.² A múlt század derekától kezdtek a birkáknak télire színt, fészert építeni. A juhások körében pedig akkortájt honosodott meg a vázszerkezetre épített, sárral tapasztott, ajtóval ellátott kunyhó.

A nagyobb haszonállat heverő tőkének számított, a juh in-

kább a mindennapi szükségleteket elégítette ki. Teje és húsa a táplálkozásban, gyapja és bőre pedig a ruházkozásban kapott fontos szerepet. Igénytelensége, meg a XIX. század első felében jól menő gyapjúfeldolgozás különösen jövedelmezővé tette tenyésztését. Főleg a külső tartást jól bíró magyar és rackajuhot tartották. A múlt század közepe táján terjedt el a cigája.

A régi típusú, nádból készült kunyhónk rekonstrukcióját Banka Mihály, a híres csókai szám-

adó juhász készítette. Az oromhegyesi Balázs Mátyás juhász szerint az 1930-as években a kanizsai járáson még minden juhásznak volt szárnyékja, isztrongája és kunyhója.

Az anyajuhokat márciustól októberig fejték naponta kétszer az isztrongánál. A tejet a kunyhónál dolgozták fel. A Tisza mentén a nyers túrót a túróskendőbe kötötték, felakasztották, esetleg meg is nyomkodták, hogy a savómaradék kiszoruljon. A tejfeldolgozás eszközei voltak a

Juhász a nyájával a szárnyéknál. Csóka. VMf. szn.

² Tripolsky Géza: „Nem bánom, hogy juhásznak születtem.” Újvidék, 1992, 16.

túrósdezsa, a köpülő, amelynek leginkább a fából készült változatát használták a juhászok. A sajtprés használatához egy *fateknő* is járult, amelybe a sajtból kicsepegető savót gyűjtötték. A melegített juhtejből, borjúgyomorból nyert „ótó” hozzáadásával készült a gömölye, az érett túró és sajt. A gömölyét gömbölyűre formálva, szellős helyen ke-

ményre szárították. A forralt tejből készült vidékünk jellegzetes étele, a tarhó. A tarhót cserépbögrében tartották.

A juhokat évente egyszer, május végén, június elején nyírták kézi *birkanyíró ollóval*. A szilajtartás idején férfiak dolga volt a birkanyírás, később inkább asszonyi munkának számított, vidám mulatozással járt, jó alkalom

volt a népdalok születésére, a hagyományok ápolására. Zenei archívumunk gyűjteményében is őrzünk néhány felvételt a birkanyíró asszonyok csodálatos népdalaiból.

A *juhászviselet* jellemző darabjai a bő ujjú, slingelt „*gyócsing*” a *pitykés fekete lajbi*, valamint a *szűr*. Szűrte vidékünkön a XX. század elejéig csak a gazda-

Túrósdezsa. 1942, Zenta. E 175.
VMf. dia 19.

Sajtprés. A XX. század első fele. Zenta. E 1899.
VMf. dia 20.

gabbak viseltek. Díszes dohányzacskója csak a módosabb juhászoknak volt, a szegényebbek egyszerű *kostökcacskó*ban tartották a pipadohányt. A kiállításunkon látható dúsan hímzett sallangos *dohányzacskó* 1876-ban készült. A birkabőrből varrt *suba* pásztorok és módos parasztok viseleti darabja volt. A XX. században a viseleti darabok közül

a *suba* nőtt össze legjobban az emberrel. A férfiak télen is, nyáron is hordták. Ha esett az eső, szőrével kifelé, ha hideg volt, szőrével befelé viselték. A nők csak a kocsin ülve terítették magukra télen.

A legeltető nagyállattartás legtovább a kanizsai járáson maradt fenn, ahol még a XIX. század végén is 7000 katasztrális

hold közös legelő volt. A legelők feltörésének arányában a külterjes állattartás fokozatosan visszaszorult. Helyette az istállózó-takarmányozó, kezes állattartás kapott egyre nagyobb szerepet. A szénamunka és az istállózó állattartás néhány jellemző eszközre szolgáló lóvakaró, a szénavágó, a lószerszám, a marha-

Nyereg. XIX. század második fele, Horgos. EV 332. Fotó: Gergely József, 2003.

tartásnál használatos a szopás-
gátló és a pányvakaró.

A földművelés térhódítása

A ridegállattartás után meg-
kezdődött a földművelés térhódí-
tása. Ennek ellenére a hatalmas ár-
terek lecsapolása, termőterületté
válttatása a XIX. századra várt.

A megművelt földek nagysá-
ga a XVIII. században a követ-
kező volt:

1702: 2400 lánca (2200 négy-
szögölbe számítva)

50 napi szőlő

1777: 4232 lánca, 13 kapa szó-
lő, 85 kasza rét

1787: 5436 lánca

1797: 6609 lánca

A földhasználat nyomásos
rendszeren alapult. Az egész
szántóterület felét használták ket-
tős vetésforgó alkalmazásával.

1848-ban megszűnt a kivált-
ságos koronakerület. Az úrbéri
per lefolytatása után a birtokos
parasztek a volt kamarai földeket
felosztották maguk között. A leg-
több helyen a közös legelőket is
kimérték, így a földnélküli nap-

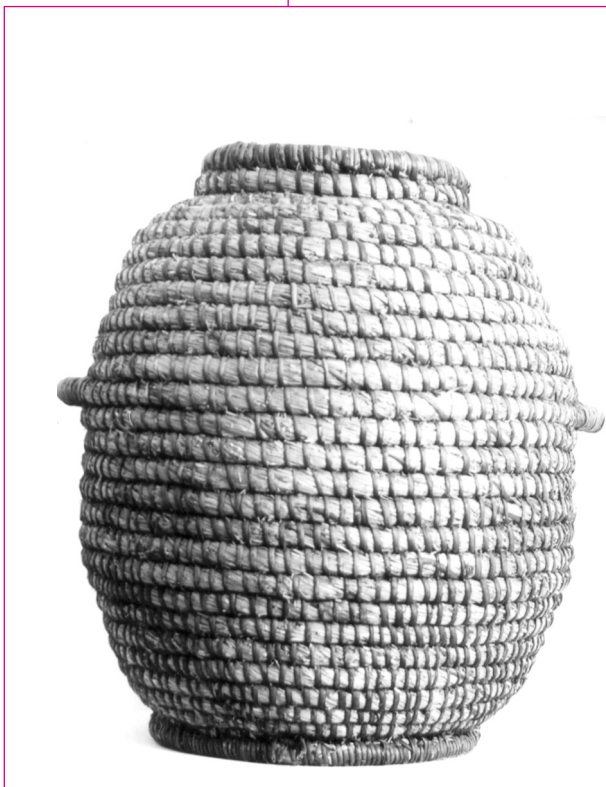

Istállózó állattartás (kiállításrészlet). Fotó: Gergely József, 2003.

számosok elestek az állattartás lehetőségétől is, ami addig a fűbér lefizetése után megillette őket. A szántó föld térhódítását mutatják a zentai adatok. Az 1779-ben megművelt kétnyomásos szántó föld területe 1805-re 4879 lánchról 5660 lánkra emelkedett. Még nagyobb teret hódított az ún. sessiók (szállásföldek) területe, 1856-ban 37 570 kh, 1895-

ben pedig 56 384 kh szántót műveltek meg így.³ A XIX. század közepére az állattelleltető helyek a földművelés központjaivá váltak. Az eke térhódítását mutatja az *1825-ben készült Bauer-féle megyetérkép*. A birtokmegosztás alakulásáról Bács-Bodrogh vármegye monográfiájában ezt olvashatjuk: „Az egész zentai határ 374 km, vagyis 65 000 hold,

amiből 60 000 hold a termőföld. Az óriási kiterjedésű határban 30 000 lélek él, és nagyobbára földműveléssel foglalkozik.” A 60 000 hold termőföldből 10 000 hold a város tulajdona volt. 59 száz holdon felüli nagybirtokos kezén 30 000 hold, 2133 birtokos tulajdonában 20 000 hold volt. A 4500 földnélküli napszámos, illetve haszonbérelő mások földjén

Terménytartó. 1959, Adorján.
Ltsz. 283. Fotó: Stevan Kragujević, 1973.

3 Égető Melinda: Paraszti társadalom és műveltség a XVIII–XX. században III. Tanyák. MNT, Budapest, Szolnok, 1974.

dolgozhatott, egyébként azonban teljesen vagyontalan volt.

A birtokviszonyok tisztázása és a felosztás körül sok család és visszaélés történt. A legkirívóbb eset a járásosztási per volt, amely 1875 és 1882 között folyt le. Az eseményt egy korabeli népköltő meg is örökítette:

*Apáink bírtanak nagy legelőt,
Hússzor is felérte a most meglévőt.
De Berczi nagy ésszel kigondolta,
Hogy ezt a szegény nép ne
[jussolja.
Kimondta a nagy szót, azt
[a merészt,
Abból csak a gazdagok
[vehetnek részt.*

(Részlet a járásosztásról
szóló nótából)

Amíg a gabona
malomba kerül

A nagyarányú gabonatermesztés gazdasági fellendülést hozott. A XIX. század közepén a gabonakonjunktúra hatására a parasztgazdaságok egyoldalú, külterjes szemtermelésre rendezkedtek be. Nemcsak a Tisza mente, de az egész Bácska fő terménye a búza lett.

Aratás eszközei (kiállításrészlet). Fotó: Gergely József, 2003.

A kedvező termelési feltételek elősegítették a munkaeszközök viszonylagos gyors fejlődését is. Vidékünkön a XIX. század második felében terjedtek el a *Vidacs-ekék*, amelyeknek már csak a gerendelye volt fából. A talajelőkészítés nagy vívmánya volt e korszakban a *rögtörő henger*. A *járomba* fogott ökröket a gyorsabb mozgású munkaállat, a ló váltotta fel.

Sokáig kézzel vetették a gabonát. Zenta környékén a búzát zabosbükköny, rozsos borsó, esetleg kender után vetették. Az 1910 és 1914 közötti időszakban még ritkán vetettek búzát kukorica után. A szárba szökkent búzát acatolással gyomtalanították. Az „*acatoló*” szolgált a gyom, illetve az acat kiszurkálására.

Aratni június 29-e, Péter-Pálnapja körül kezdtek. Az aratás

eszközei a *kasza*, a *kaszakalapács*, a *kaszaüllő*, a *kaszakő*, a *tokmány*, a *marokszedő kampók* („*kukák*”), a *tarlógereblye*, a *rudalló gereblye* és az *aratókorsó*.

A gabonát az egész Alföldön, így nálunk is rendre vágják. A nagygazda béreseivel, a kisgazda egyedül családtagjaival, feleségével és gyermekeivel aratott. Az aratóbanda már hajnali két órakor elindult a búzaföldre. A

A kaszás kévéző aratás. Zenta.
VMf. 5992. Fotó: Tripolsky Géza, 1973.

Aratókorsó. XX. század eleje. Zenta.
E 1480. VMf. dia 16.

kaszások magukkal vitték a kaszakövet, a tokmányt, az üllőt és a kalapácsot. A kitépelt harmatos gabonából a marokverő és a kaszás kötelet font. Zenta környékén csak búzakötelet, a bán-sági részeken, pl. Feketetón, Kanizsamonostoron inkább rozskötelet használtak.

Mielőtt aratni kezdtek volna, a kaszások rendbe tették a kaszákat. Kétféleképpen élesítették: munkakezdés előtt kalapálták, munka közben fenték. Takarót erősítettek a kaszára, melyet a búza vágásához nagyra állítottak. A takaró beállításától függött, hogy a kasza rávágott-e rendszeren a lábön maradt gabonára. A rendre vágást kaszával, a marokba gyűjtést, kévébe rakást pedig kézzel, görbe faággal, „kukával” végezték.

Aratáskor a bekötött kévéket kereszttekbe rakták. Egy kereszt 18 kévéből állt. Az alsó kéve a „tolvajkéve”, a legfelső pedig a „papkéve”. Cséplés előtt a kévéket behordták szekérral a gazda udvarára, birtokára, a szérűre, s szögletes vagy kerekített asztagba rakták.

Más tájakhoz viszonyítva vidékünkön hamar megjelentek a parasztgazdaságokban az első gépek: a járgányos- majd a gőzcséplőgépek és a szelelőrosták, később pedig a vetőgépek.

A XIX–XX. századforduló idején a gabonából még nyomtatóssal nyerték ki a szemet. A kalászos növénynt állati erővel, lóval nyomtatták. Az így nyert szemet kézi szelelőrostával tisztították.

Az első gőzcséplőgép 1852-ben Angliából került Törökbecsére (a budapesti Magyar Mezőgazdasági Múzeum tulajdona). A XX. század elején a cséplőgépek végérvényesen kiszorítják a nyomtatást. Viszonylag korán megjelentek az aratógépek. Az 1920-as években elterjedt a használatuk, de a kaszás aratást csak az arató-cséplőgépek szorítják ki. A zentai újságokban már 1889-től hirdették az arató-, illetve cséplőgépeket. Zentán az első gőzcséplőgépe 1890-ben Borbély Mihálynak, arató-kéveköttőgépe pedig 1895-ben Barsi Péternek volt. Az arató-cséplőgép (kombájn) megjelenése fordulópontot jelentett a szemnyelésben. A valamikori hosszan tartó, emberek tömegét mozgató, nehéz fizikai munkát ma néhány nap alatt el tudják végezni.

A gabonához, a búzafonathoz kötődő szokások közül a naptári év néhány keresztény ünnepéhez kapcsolódik a búzaszentelés. A kikelt búzát, hogy bő gabonatermés legyen, április 25-én, Szent Márk evangélista napján szentelték a római katolikusok, a pravoszláv egyház pedig pünkösöd

napján. Régen körmenettel, lobogókkal kivonultak a közeli búzaföldre, s ott a pap a négy égtáj felé fordulva megszentelte a vetést. A szertartás végén mindenki vitt magával a megszentelt búzából, s őrizték azt a következő vetés kezdetéig.

A búza kalászainak utolsó kévéiből fonták meg az aratókoszorúkat. Zenta környéki falvakban koronának, Felsőhegyen kisgazdakoronának hívják a Szent István koronájára emlékeztető aratódíszot, amelyet az aratómunkások a gazdának adományoztak az aratás végén. Az aratóversenyek és a kenyérünnep rendezvényeinek alkalmával ma újra szokás aratókoronát készíteni.

Két régi, 1902-ben megörökített fényképünk közül egyik ebéd közben az aratókat, a másik az aratókoronát átadó csoportot ábrázolja a tornyosi pusztán.

A sövényfalú, tapasztott vagy gerendavázás gabonátárolók, a hambárok a nagyarányú gabonatermesztés kibontakozásával a módosabb parasztgazdaságokban terjedtek el először. Ezekben egyenként 50-60 métermázsa gabonát is tárolhattak.

A gőzmalmok megjelenéséig a gabonát szárazmalomban, szélmalomban vagy vízimalomban őrlötték meg. A szélmalnárók fontos szerszáma az őrlőkövek pontos beállítására szolgáló

„*virgulya*” volt. Gabona mérésére szolgáltak a *vékák*. A vékába színültig töltött búzát a pontos mérés érdekében *csapófával* simították le.

A gőzmalmok megjelenéséig a gabona nagy részét szemesen értékesítették, a többi malmokba vitték. A századfordulón a Tisza szabályozása előtt Zentán vízimalmokban és szélmalmban őrlötték. Zenta 1887-ben készült térképén hat szélmalmost láthatunk, bár 1797-ben még 14 szél- és 13 vízimalmot emlegetnek.

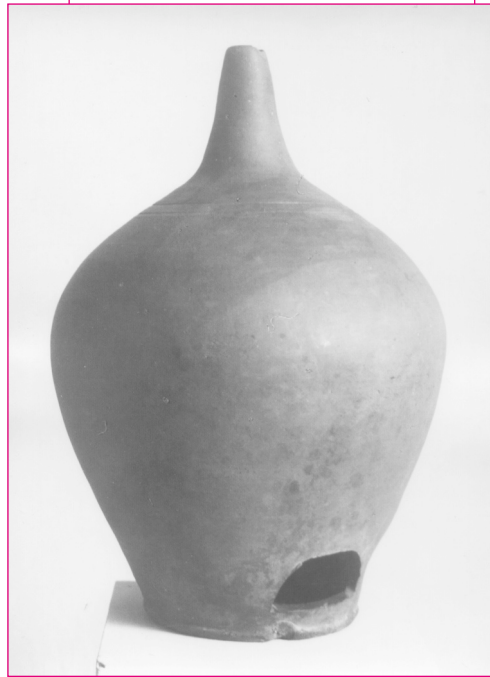
Kapásnövények

A gabonatermesztés mellett a századfordulótól egyre nagyobb szerepet kaptak tengeren túlról származó kapásnövényeink: a kukorica, a dohány, a paprika és a krumpli.

A föld nélküli zsellérek már a XVIII. század második felétől tömegesen rajzottak ki Szeged-Alsóvárosból. Ők alapították a híres bánági dohánykertészetet, később pedig meghonosították a paprikakultúrát. 1781-ben

már Horgos környékén és Martonoson is találunk gányókat, vagyis dohánykertészeket. Vidékünkön a dohánytermesztés nem terjedt el nagyobb mértékben, de néhány településen, pl. Adorjánon és Felsőhegyen napjainkig jelentős. Ezekből a falvakból valók a dohánytermesztés eszközei.

Horgoson 1900 táján kezdtek fűszerpaprikát termelni. Ekkor még kizárólag helyi jellegű (csípős) populációit termesztették, amelyek eredete Szeged környékére vezethető vissza.

Lyuklocsoló a palántáláshoz. XX. század közepe, Felsőhegy. Fotó: Stevan Kragujević, 1972.

A hagyomány szerint a művelés fogásait az ekkortájt idetelepedett röszei családok hozták magukkal. A paprikatermelés csakhamar elterjedt Martonoson, sőt Csókán és Törökkanizsán is. A füzéretet a szegedi piacon árúsították. Az első világháború után a horgosi paprikakultúra önálló fejlődésnek indult. 1928-ban már több mint 2000 holdon termelték a fűszerpaprikát.

A csípős paprika feldolgozása fáradságos munka volt, mert kézzel hasították, és távolították el erezetét. Az első nemesített horgosi édes paprika elismerésé-

re 1967-ben került sor, a feldolgozás módja mégis sokáig a régi maradt. A paprikát felfűzték, kézzel hasították, szárították, majd törték. A szárított paprika zúzására *kézi mozsarat* vagy lábbal mozgatható paprikatoró *kölyűt*, helyi kifejezéssel: „külüt” használtak. A paprikafeldolgozás tárgyainak nagy része Varbai Jenő gyűjtése.

A kapáskultúrák elterjedésével több új típusú művelési eszköz is meghonosodott. Ezek közé tartoznak az *ültetőfák*, a *sorhúzó*, az *ekekapa*, a *nyeső* stb. E közös szerszámok mellett az egyes nö-

vényszajkák műveléséhez kapcsolódó speciális eszköztanyagot láthatjuk a kiállításon. Ilyenek a dohány palántázásához is használatos „liklocsoló”, a dohánykapák, a fűzőtűk és a különféle kukák.

A kukoricát és a napraforgót kapálással gyomtalanítják. A kukorica betakarítása kézi és gépi erővel történik. Hagyományos kézi szedésekor helyenként „*cöveket*” használnak.

A csöves kukoricát góréban tárolják, szükség szerint innen morzsolnak az állatok részére. A *kézi kukoricamorzsolóknak* több helyi típusával találkozhatunk.

Sorhúzás utalógereblyével. Adorján.
Fotó: Tripolsky Géza, 1972.

Szárvárgók. XX. század közepe, Zentai tanyák.
E 71.275. Fotó: Kulcsár Veronika, 1989.